

KULTURA MASOWA W ROZWOJU WSPÓŁCZESNEGO SPORTU NA PRZECIĘCIU KILKU HISTORYCZNYCH NURTÓW ROZWOJOWYCH ŚWIATA

W niniejszej pracy zamierzamy przedstawić kulturę masową i sport w perspektywie historycznej traktując je jako formy wymiany cywilizacyjnej, przenikanie się wpływów i ich konsekwencji. Jest to historia zdarzenia w tak zwanym długim trwaniu gdzie same daty nie mają w wyjaśnieniu omawianych zjawisk żadnego znaczenia, ważniejsze dla tak zorientowanego badacza są fluktuacje koniunktur sezonowych, form świadomości społecznych, ich indywidualnych i zbiorowych zachowań, które składają się na kategorię długiego trwania. Takie rozumienie historii zmusza do refleksji: kim byli ludzie żyjący w odległej przeszłości?, co robili?, jak żyli?, jak realizowali swoje cele życiowe? Proponowana historyczna perspektywa analizy procesu narodzin i ewolucji kultury masowej i będącego pod jej wpływem sportu upodabnia dążenia historyka i przedstawicieli innych nauk o człowieku: socjologów, filozofów, antropologów w określeniu istoty podstawowych zjawisk i faktów oraz prezentacji związków i zależności rzeczonych dziedzin. „Nowy styl (sztuki) bliższy jest raczej triumfom sportu i zabawy. Są to dziedziny pokrewne, należące do tego samego gatunku”¹. W takim kontekście widział sport wybitny intelektualista i krytyk kultury XX wieku J. Ortega y Gasset próbując określić w swoim eseju nowy styl sztuki. A rzeczony stan: „Triumf sportu oznacza zwycięstwo wartości związanych z młodością nad wartościami związanymi ze starością”².

Trudno oprzeć się wrażeniu, że zjawiska: niezwyklego zagęszczenie ludności mogliśmy odnotować już np. w okresie Cesarstwa Rzymskiego, że podanie europejskich mas ludzkich działaniom uniformizującym ich postępowanie i zachowania już we wczesnym Średniowieczu, czy też standaryzację przedmiotów artystycznych obserwowaliśmy w podobnych czasach, pokazu-

1 J. Ortega y Gasset (1980) *Dehumanizacja sztuki*, Warszawa, Czytelnik, s. 319.

2 Ibidem, s. 319.

ją, że wspomniane zjawiska znaczą tyle samo ale nie tak samo, ponieważ zjawiska: masowość, uniformizacja i standaryzacja to procesy kultury masowej, którą dziś skłonni jesteśmy postrzegać jako zjawisko charakterystyczne dla przełomu XIX i XX wieku. Rzeczywistość tej kultury przyczyniła się do niesamowitego przyspieszenia jakie dokonano się w rozwoju cywilizacji. Kultura masowa jest zjawiskiem niesłychanie rozległym, którego nie da się zawrzeć w pojęciu stylu jak czyniono to w przypadku określenia gotyku i renesansu, czy zakreślić w granicach światopoglądu czasów reformacji, ponieważ mamy tu do czynienia raczej z procesem, obejmującym zarówno życie społeczne, sztukę i określone zdobycze techniczne związane z nowoczesnymi środkami przekazu. Dlatego jednym z istotnych problemów fenomenu tej kultury jest zabieg określenia jej źródeł i ram czasowych, bardziej ze względów wyjaśniających jej istotę, niż przesłanek opisowych procesu powstawania nowej kultury. Dlatego mówiąc o jej początkach większość historyków i badaczy postulowało by szukać ich na przecięciu kilku linii rozwojowych ówczesnego świata³. W tym postulatcie metodologicznym zawarta była perspektywa określenia istoty samego zjawiska kultury masowej a także możliwości jej poznania, enumeracji elementów jej struktury i złożoności warunków jej powstawania.

Demokracja i ludowładztwo historyczną linią ewolucji kultury masowej i sportu

Wśród wspomnianych linii rozwojowych należy wymienić narastanie nowoczesnego pojęcia demokracji i władzy pochodzącej od ludu. A w tym nurcie była obecna Wielka Rewolucja Francuska ze swoimi hasłami wolności, równości, braterstwa. Wśród wielu nowych pojęć związanych z rewolucją to pojęcia: równości i wolności zapoczątkowały procesy bez, których zapewne tej nowoczesnej kultury by nie było. Zrodziło się wtedy przekonanie, że ludzie są równi co znaczy tyle, że każdy powinien i może mieć dostęp do spraw publicznych, ale i do wartości kultury i, co może jeszcze ważniejsze, każdy z tego samego tytułu równości może korzystać z przyrodzonych mu zdolności i logiczności myślenia w ogarnięciu podsuwanych mu, czy aplikowanych treści intelektualnych. Znaczącym atrybutem realizacji tej nowej wartości ludzkiej w kulturze masowej była *Wielka Encyklopedia Francuska* (choć wcześniej ten typ wydawnictwa prezentowano w Anglii) sztandarowe dzieło epoki, zostało wydane po egidą D. Alemberta i Diderota. Wyjątkowe znaczenie tego dzieła polegało nie tylko na prezentacji całokształtu systematycznej wiedzy ludzkiej epoki ale na tym, ażeby racjonalny wykład encyklopedystów w pisaniu poszczególnych haseł dotarł do każdego. Dlatego to co stanowiło

³ K. T. Toeplitz (1978) *Wszystko dla wszystkich*, Warszawa, Wiedza Powszechna, s. 34 i nast.

pozytywną wartość nowoczesnego dążenia twórców, legło u podstaw krytyki jej wartości poznawczej i kształcącej. J. Ortega y Gasset w książce *Bunt mas*, z lat trzydziestych XX wieku będąc nieprzejednanym krytykiem kultury masowej twierdził, że to właśnie *Encyklopedia Francuska* zapoczątkowała i upowszechniła nastawienie twórców tej kultury, nakazującego każdego odbiorcę traktować jednakowo i adresować do niego jednakowe treści. Owa postawa i nastawienie do uczestnika kultury masowej zdaniem Ortegi y Gassetta jest jej cechą charakterystyczną wręcz gatunkową⁴. Wolność – już nie będąc hasłem – ze sztandarów rewolucji francuskiej przybrała znaczenie prawa jednostki do decydowania o swoim losie a także losie ogółu. W połączeniu z ideą ludowładztwa idea wolności zmieniła w tej perspektywie status władzy, która wcześniej pochodziła od Boga, a w nowych warunkach rodzącej się demokracji władza pochodziła od ludu i zapoczątkowała proces, który jak żaden może inny zaważył na rozwoju kultury masowej, a mianowicie nowoczesny demokratyczny proces wyborczy. Agitatorzy i działacze rewolucyjni starali się o poparcie ludu, o głosy większości. Z formalnego punktu widzenia to nie elity a większość społeczeństwa stała się decydującym czynnikiem politycznym. Jeśli w wielu wątkach krytyki kultury masowej wskazywano na fakt ciągłego zubożania treści kultury masowej umiejscawiając je na najniższym poziomie to warto podkreślić, że mechanizm ten zapoczątkowała agitacja polityczna, prowadzona na potrzeby procesu wyborczego prawie we wszystkich krajach demokratycznych. Wolność wyborcza i hasło równości w konsekwencji przyczyniło się do umocnienia przekonania o jednakowości ludzi – jako czynnych jednostek w systemie demokratycznym, natomiast zbiorczo traktowanych jako masę. W ramach tej masy decydujące znaczenie ma większość. W pierwszej połowie XIX wieku A. de Tocqueville w swojej pracy *Dawny ustrój i rewolucja* nazwał ustrój panujący w Stanach Zjednoczonych „tyranią większości”⁵ ustrój ten swoje źródła czerpał z tradycji rewolucji francuskiej i doświadczeń ojców założycieli Stanów Zjednoczonych i owe *praxis* silnie zakorzeniło się w kulturze masowej znajdując tu swoje rozwinięcie i przedłużenie. Przełom wieków to także przestrzeń, w której demokratyzuje się sport i organizuje się tworząc kolejne stowarzyszenia sportowe o zasięgu lokalnym, narodowym, państwowym i międzynarodowym. Podobne znaczenie w rozwoju sportu miała – jego stopniowa instytucjonalizacja – a proces ten dokumentował pierwszy konstytucyjny Kongres olimpijski zwołany w Paryżu z inicjatywy P. de Coubertina w 1894 roku. Zatem miniony przełom wieków XIX/XX możemy uznać nie tylko za czas intensywnego rozwoju cywilizacji i kultury masowej z jej elektronicznymi środkami, ale także jest to czas sportu, który możemy postrzegać jako wskaźnik dokonujących się zmian w życiu

4 J. Ortega y Gasset (1982) *Bunt mas i inne pisma socjologiczne*, Warszawa, PWN.

5 A. Tocqueville (1970) *Dawny ustrój i rewolucja*, Warszawa, Czytelnik.

społeczeństw. Bardzo często gdy mówimy o wpływie elektronicznych środków komunikowania na życie ludzkich społeczeństw ujmujemy ich znaczenie w kategorii instytucji społecznej. To właśnie wtedy, jak twierdzi W. Rekowski, z reguły mamy na myśli funkcje, które pełnią środki elektroniczne w stosunku do całości systemu społecznego⁶.

P. P. Lazarsfeld i R. Merton wskazali na dwie takie funkcje realizowane przez media: pierwszą jest nadawanie statusu społecznego osobom, instytucjom, ruchom społecznym a drugą jest wzmocnienie norm społecznych, które likwidują dysonans między prywatnymi postawami a moralnością publiczną. Autorzy ci wyróżnili jeszcze jedną funkcję, którą określili mianem dysfunkcji narkotyzowania. Polegać ona miała na poświęcaniu przez ludzi uwagi mediom kosztem czasu przeznaczanego na społeczne działanie. W uszczegółowieniu do znaczenia tej funkcji trzeba powiedzieć, że wypełnianie czasu korzystaniem z mediów prowadzi z jednej strony do osiągnięcia większej wiedzy o rzeczywistości, ale z drugiej strony zastępuje aktywną postawę jednostki wobec wydarzeń⁷. Można tym samym stwierdzić, że postawy ludzkie pod wpływem mass mediów przybierają formę postaw biernych, które w wymiarze społecznym rosną statystycznie a jakościowo kształtują rzeczywistość masowej widowni nie tylko sportowej. W związku z upowszechnieniem, demokratyzacją i legitymizacją sportu, jak twierdzi M. Lenartowicz, wzmocnieniu uległo myślenie o rywalizacji sportowej w kategoriach merytokracyjnych. Miałyby to być jedna z niewielu dziedzin życia społecznego, w której rzeczywiście sukces osiąga się w oparciu o własny talent i wysiłek, w równej rywalizacji z innymi sportowcami.

W obrębie przepisów dyscypliny i w czasie walki sportowej wszyscy są równi i przynależność klasowa, kolor skóry, płeć, wiek, wyznanie nie mają wówczas znaczenia. Wygrywa (zwykle) po prostu lepszy. W przypadku płci i wieku równość zabezpieczana jest poprzez oddzielne rozgrywki dla kobiet i mężczyzn oraz poszczególnych kategorii wiekowych⁸. W tym przypadku elektroniczne media nadały sportowi, rywalizacji sportowej, sportowców dysfunkcje społecznej ważności a nawet doniosłości. Natomiast społeczne uczestnictwo, rywalizację i widowisko sportowe za sprawą elektronicznych środków stały się zjawiskiem z pogranicza współczesnej rozrywki w ramach kultury masowej. Sport jednak nabierał szczególnego znaczenia w społeczeństwach, których struktura społeczna ograniczała grupom i klasom możliwości awansu społecznego. W przypadku pojawienia się lub obecności w społeczeństwie

6 W. Rekowski (1995) *Kultura masowa a kultura fizyczna*. W: Z. Krawczyk [red.] *Socjologia kultury fizycznej*, Warszawa, AWF, s. 67-68.

7 Cyt. za W. Rekowski (1995) *Kultura masowa a kultura fizyczna*, op. cit., s. 67-68; J. Mikołowski-Pomorski (1980) *Badanie masowego komunikowania*, Warszawa, PWN, s. 129-131.

8 M. Lenartowicz (2010) *Klasowe i warstwowe uwarunkowania kultury fizycznej*. W: Z. Dziubiński i Z. Krawczyk [red.] *Socjologia kultury fizycznej*, Warszawa, AWF, s. 266-283.

barier awansu społecznego uniemożliwiających dostęp do edukacji wyższej i związanych z nim ograniczeń możliwości obejmowania pozycji o wyższym prestiżu, władzy i dochodach dochodzi często do poszukiwania innych kanałów awansu społecznego. „Czasami są to metody kulturowo i prawnie uznawane, jak na przykład kariera w sporcie zawodowym, gdzie ujęcie dla swoich aspiracji zyskuje w dysproporcjonalnie wysokim stopniu ludność murzyńska. Koszykówka, boks zawodowy, amerykański football, w nieco mniejszym stopniu baseball czy lekkoatletyka, to dziedziny zdominowane przez czarnych”⁹ Wiemy jednak, że areny zawodów sportowych nie są wolne od różnorodnych napięć, w których przynależność rasowa, etniczna lub narodowa zawodników lub sędziów ma duże znaczenie dla ich rywalizacji, a także dla postaw kibiców na widowni lub przed telewizorami. Na stadionach sportowych zdarzają się nadal rasistowskie zachowania sportowców i kibiców. Z historii sportu znamy też przykłady formalnej dyskryminacji i wykluczania z rywalizacji lub członkostwa w klubach osób odmiennych pod względem rasy lub wyznania. Przykładów może dostarczyć choćby historia polskiej piłki nożnej, w której od połowy lat trzydziestych XX w. wyraźne były nieformalne i formalne formy antysemityzmu i izolacji klubów i sportowców żydowskich od „sportu polskiego”¹⁰.

Urbanizacja i rozwój wielkich miast historycznym nurtem ewolucji kultury masowej i sportu

Drugim procesem obok zwycięstwa demokracji politycznej wytyczającym linię rozwoju kultury masowej stał się właściwy XIX wiekowi gwałtowny rozwój urbanizacji, rozwój wielkich miast. Wskazując na gwałtowną urbanizację jako na jeden z zasadniczych procesów, towarzyszących powstaniu kultury masowej nie wystarczy poprzestać na prezentacji zestawienia liczb ludności. Za tymi liczbami kryją się niesłychanie ważne procesy społecznej i psychologicznej natury. Otóż owa ludność napływająca masowo do przemysławiających się miast była ludnością pochodzenia wiejskiego. Masowy wymiar tego procesu został zapoczątkowany zniesieniem poddaństwa chłopów i ekonomiczną potrzebą siły roboczej dla dynamicznie rozwijającego się przemysłu. Sytuacja ta dotyczyła wielu rozwijających się krajów Europy i Stanów Zjednoczonych. I tak nowi przybysze stanęli wobec zupełnie obcej, zaskakującej sytuacji społecznej i emocjonalnej. Zostali oderwani od pejzażu rodzinnych stron, do którego przywykli, ale co bardziej dramatyczne, zostali wciśnięci w strukturę wąskich ulic i czynszowych kamienic, co samo przez

9 P. Sztompka (2002) *Socjologia*, Kraków, Znak, s. 343-344.

10 M. Lenartowicz, A. Karwacki (2005) An Overview of Social Conflicts in the History of Polish Club Football, *The European Journal for Sport and Society (EJSS)*, Vol.2/No.2005, p. 97-107.

się, mogło stanowić przyczynę szoku kulturowego, tym bardziej, że zostali pozbawieni tego typu kontaktu z innymi, który charakteryzował zbiorowości wiejskie. Obyczajowość małych wiejskich zbiorowości w swym charakterze opierała się na silnie zakorzenionych więzach sąsiedzkich i więzach pokrewieństwa¹¹. Zasadniczą przemianę zderzenia ludzi ze sztucznym otoczeniem, rytmem pracy i życia w mieście stanowił fakt, że związki z otoczeniem ludzkim w dotychczasowych formach zbiorowości społecznych były związkami indywidualnymi, natomiast w sytuacji tu opisywanej stosunki międzyludzkie stały się anonimowe. Istotą anonimowych stosunków stało się to, że kategorie jakościowe, związane z cechami indywidualnymi jednostki, wyparte zostały przez kategorie ilościowe tj. liczby robotników, liczby mieszkańców, liczby pasażerów, liczby konsumentów. Powstanie nowych w swej charakterystyce ilościowych i anonimowych stosunków międzyludzkich stało się być może największym gwałtem jaki historia zadała człowiekowi— albo— człowiek zadał samemu sobie w dziejach nowożytnych. Nie będzie zatem przesadą twierdzić, że wszelkie cechy postępowej działalności społecznej i światopoglądowej pierwszej połowy XIX wieku były związane z protestem przeciw temu gwałtowi i szukaniem wyjścia z kręgu jego konsekwencji.

Niemniej jednak, kultura masowa jest postrzegana w wymiarze obiektywnym jako ten proces, to działanie, które prowadzi do łagodzenia ludzkiego stanu zagubienia i bezdomności, w jaki rewolucja przemysłowa wtrąciła masy wielkomijskie. Za takim stanowiskiem przemawiają liczne fakty. Wytrąceni z dawnego trybu życia milionowe rzesze anonimowych przybyszów wielkich przemysłowych miast w sposób całkowicie naturalny zaczęły poszukiwać alternatywy, czegoś co zastąpiłoby im dawne, przeważnie obrzędowe związki kulturalne i co do porzuconego świata tradycyjnych wartości i praktyk byłoby zdolne wprowadzić na nowo jakiś ład. Prawdopodobnie takim pierwszym odruchem było zwrócenie się tych ludzi w stronę kościoła i religii, która w tradycji przynajmniej europejskiej jest naturalną kontynuacją ich dawnych obyczajów. Drugim kierunkiem tych poszukiwań była ludzka próba ogarnięcia i zrozumienia świata oraz chęć znalezienia w nim swojego miejsca przez kontakty z rodzącym się ruchem robotniczym. Działanie kultury na gruncie sytuacji społecznej miast wielko— przemysłowych można postrzegać jako działanie poszukiwania światopoglądu w sensie dosłownym. W tą przestrzeń wpisuje się także demokratyzujący się sport. Dzięki takim walorom sportu jak: widowiskowość, dramatyzm walki sportowej, nieprzewidywalność wyniku sportowego, sprawdzał się on szczególnie dobrze jako czynnik

¹¹ Problem ten możemy odnieść do charakterystyki F. Tonnisa (1975) *Gemeinschaft und Gesellschaft* [Wspólnota i społeczeństwo jako typy więzi międzyludzkich]. W: W. Derczyński, A. Jasińska—Kania, J. Szacki [red.] *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa, PWN, s. 57-66. To studium ukazujące jak rozpada się tradycyjna wspólnota ludzka i rodzi się społeczeństwo, społeczeństwo masowe z wszelkimi tych procesów konsekwencjami.

nadawania statusu i podnoszenia prestiżu państw, grup narodowościowych, społeczności lokalnych. Z tych powodów sport stał się instrumentem walki o prestiż, gdzie wygrana rodziła przewagę a przegrana stanowiła ujmę na honorze. Przewaga, wygrana rozciągała się na całokształt interesów stron współzawodniczących.¹² W Polsce w latach siedemdziesiątych minionego wieku sukcesy polskiego sportu wykorzystywano jako symboliczny wyraz sukcesu w ogóle i wykreowano stereotyp sportowca, człowieka sukcesu szybko awansującego w przestrzeni społecznej i ekonomicznej. Sportowi i mediom (w tych latach) przypisuje się równie ważną, jak poprzednie funkcję rozrywki, która określa nowy status sportu i sportowców. Sportowiec podobnie jak artysta estradowy, zaczyna funkcjonować w kręgu rozrywki, wypełniając czas wolny początkowo tysięcy, milionów, (dziś miliardów ludzi) emocjonującą treścią¹³.

Masowe druki oraz literatura popularna i brukowa a potrzeby nowego społeczeństwa

Równie ważnym dla kultury masowej było poszukiwanie i lansowanie wzorów postępowania, wyjaśnień dotyczących reguł życia w nowym środowisku, a także nowych, właściwych wzorów, np. wzniosłości, odwagi i tragiczmu. To wyzwanie pojawiło się po raz pierwszy po stronie kultury masowej a realizacja tego celu przybrała formę zadziwiającej i twórczej edytorskiej działalności jaką w różnych krajach prowadzili wydawcy literatury brukowej. Wielosettysięczne i wielomilionowe nakłady wydawanych pozycji tej literatury to zjawisko, które należało już do nowej jakości kulturalnej, stygmatu kultury masowej. Dzięki masowej produkcji literatury łatwej i przyjemnej rośnie masowe czytelnictwo, ale rośnie tylko dlatego, że wcześniej w wielu krajach o wysokim stopniu uprzemysłowienia i urbanizacji wprowadzono decyzjami politycznymi powszechną edukację dzieci i młodzieży. Na przestrzeni kilku dziesięcioleci w uprzemysłowionej Europie i Stanach Zjednoczonych Ameryki na przełomie XIX i XX wieku analfabetyzm zniknął w znacznym stopniu 80% i 90%.¹⁴ Można zastanawiać się jeszcze, nad jakościowym wymiarem owego zjawiska, co było treścią tej literatury, tych pozycji wydawniczych? W połowie lat osiemdziesiątych XX wieku analizy treści masowych druków, kolportowanych na gruncie polskim dokonał między innymi Janusz Dunin a wyniki swoich badań zamieścił w książce pod wielce znamiennej

12 A. Tyszka (1973) *Komunikacja symboliczna jako jedna z funkcji sportu*, W: Z. Krawczyk [red.] *Sport w społeczeństwie współczesnym*, Warszawa, PWN, s. 167; w tym miejscu należy zaznaczyć, że wspomniane znaczenie sportu miało swoje miejsce w drugiej połowie XX wieku.

13 A. Ziemiński (1981) *Ludzie boiska i ludzie estrady*, Warszawa, Iskry, s. 129.

14 A. Kłóskowska (1980) *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Warszawa, PWN, s. 107 i nast.

tytułem *Papierowy bandyta*¹⁵. Niezależnie od ciężaru krytyki literatury brukowej, której składniki we wszystkich krajach były do siebie podobne a nawet takie same, to literatura ta stała się jednak wszechstronnym wykładem dotyczącym reguł świata, w którym żyją wielkomięskie masy – nowy typ społeczeństwa, społeczeństwo masowe. Dzięki tego typu wydawnictwom, jak twierdził K.T. Toeplitz, świat tych ludzi stał się w części obłaskawionym, usystematyzowanym na nowo, choć inaczej odnajdują wspólne wierzenia, wspólnotę wzruszeń, wspólne miłości i nienawiści. Ta wspólnota ma oczywiście dla nich inne niż pierwotne jej znaczenie, jest metaforycznie zawieszona ponad ich głowami jak lampa, która oświetla swym światłem olbrzymie miejskie mrowisko¹⁶. Można powtórzyć twierdzenie o kojącym wpływie tworów kultury masowej, zagubionym pozbawionym indywidualności jednostkom, przywracały one świat wierzeń, tęsknot i marzeń. Przywracały im więc nikłe poczucie wolności. Jakkolwiek brzmi to paradoksalnie, to jednak zjawisko upowszechnienia literatury popularnej a nawet brukowej miało również taki wpływ niezależnie od głosów krytyki tego zjawiska i statusu społecznego, struktury społecznej czytelników i uczestników płytkiej rozrywki, niskiego gustu¹⁷. Do takiego zestawu ludzkich niespełnionych potrzeb, wierzeń, tęsknot, marzeń odnosił się sport. Jak zauważa Maurice Roche, współczesny sport stanowi swego rodzaju popkulturą wersję religii, gdyż „dostarcza on na pozór świeckich, ale (z socjologicznej perspektywy) quasi-religijnych doświadczeń, takich jak doznania świętości i transcendencji, wspólnotowego rytuału i symbolizmu oraz kolektywnego dramatu i emocjonalności”¹⁸. Fakt ten sprawia, że współczesne widowiska sportowe, szczególnie w formach masowo odbieranych, przekazywanych za pomocą mediów, mogą być środkami, które służą wyrażaniu i umacnianiu zbiorowych tożsamości. Szczególnie jest to widoczne gdy postrzegamy rolę sportu jako środka powodującego zbiorową egzaltację, ekspresję i konsolidację tożsamości narodowych.

Elektroniczne środki przekazu orężem kultury masowej a globalna wioska M. McLuhana

Działania, które wywierały masowe wydawnictwa pod koniec XIX wieku spotęgował film i nadał mu jeszcze większy wymiar. Pierwszy publiczny pokaz filmu odbył się w Paryżu w 1895 roku a promotorami nowego zjawiska byli bracia Ludwik i August Lumiere. Pojawienie się filmu jako nowego środ-

15 J. Dunin (1974) *Papierowy bandyta*, Łódź, Wyd. Łódzkie.

16 K.T. Toeplitz (1978) *Wszystko dla wszystkich*, op. cit., s. 42.

17 J. Ortega y Gasset (1980) *Dehumanizacja sztuki*, op. cit., s. 281 i nast.

18 M Roche (2004) *Mega-events and media culture: sport and the Olympics*. In: D. Rowe [ed.] *Critical Readings: Sport, Culture and the Media*, Maidenhead, Open University Press, s. 169.

ka w procesie komunikacji masowej sytuuje go w ramach elektronicznych środków przekazu. Rola elektronicznych środków w kreacji współczesnego obrazu kultury masowej jest ogromna a techniczna strona cywilizacyjnych zdobyczy w masowym procesie komunikacji jest traktowana jako jej wiodąca cecha-stygmat kultury masowej a nawet równoważnik jej znaczenia-środki elektroniczne przekazu to kultura masowa i odwrotnie, kultura masowa to elektroniczne środki przekazu. Można zatem przyjąć, że stanowią także o współczesnej treści ujęć definicyjnych samego pojęcia kultury masowej. Choć trzeba wspomnieć, że czyniono tak tylko gdy chciano zaznaczyć dominującą rolę wpływu środków na kulturę masową (wskazując na ich techniczne możliwości oddziaływania). W tym przypadku uzasadnieniem tych twierdzeń, a nawet źródeł ich zdolności opisowych i wyjaśniających są poglądy Marshalla McLuhana, który w latach sześćdziesiątych XX wieku elektronicznym środkiem przekazu informacji: filmowi, radiu, telewizji, środkom nagrania dźwięku i obrazu przypisywał decydującą rolę w powołaniu nowej epoki w kulturze ludzkości – „epoki środków elektronicznych” McLuhan w swoim sztandarowym dziele zatytułowanym *Galaktyka Gutenberga* analizował dzieje ludzkości jako sekwencje kolejnych cykli, w których decydującym czynnikiem mutacji było przyspieszenie obiegu informacji, co za każdym razem powodowało rodzaj pewnej eksplozji w życiu społecznym tj. rozpadu dotychczasowych stosunków międzyludzkich, które powstały na gruncie poprzedniego bardziej powolnego obiegu informacji¹⁹. Analiza tego zjawiska w efekcie przedstawiała, dzieje ludzkości od rozpadu wspólnoty pierwotnej, zwanej „plemienną wioską”, który dokonał się przez pojawienie się pisma i przez kolejne etapy ewolucji cywilizacji doszła do – elektronicznych środków – przyspieszających obieg informacji. W tym przypadku dochodzimy do rzeczywistości i pojęć *Galaktyki Gutenberga* oraz „człowieka cywilizowanego”.²⁰ Człowiek ten charakteryzował się dużą dozą indywidualizmu, myślącego logicznie i analitycznie, był pozbawiony poczucia więzi z innymi ludźmi, wykluczał intuicyjną możliwość poznania świata. Natomiast w przypadku tworzenia galaktyki „globalnej wioski” obserwujemy w niej nadmierne nagromadzenie środków elektronicznych, które maksymalnie przyspieszyły obieg informacji i przyczyniły się do – implozji – wessania – rozproszonych dotąd ludzi do nowego typu zbiorowości. Sprawdziła się prorocza wizja Marshalla McLuhana, głoszona światu pod koniec XX wieku, że będzie on (świat) jedną wielką „globalną wioską” Koniec tegoż wieku pokazał, że w wymiarze technicznym i ilościowym przepowiednia ta się sprawdziła. Ale w perspektywie jakościowej, pomimo licznych ich podobieństw daje się zauważyć również dużą ich odmienność. Ponadto, jak twierdzi socjolog kultury Marian Golka,

19 M. McLuhan (1975) *Galaktyka Gutenberga*, Wybór pism, Warszawa, WAiF, cyt. za K.T. Toeplitz (1978) *Wszystko dla...*, op. cit., s. 44.

20 Ibidem, op. cit.

„holistyczne podejście socjologów i antropologów kultury nie daje możliwości stwierdzenia w jakim stopniu w tych całościach (krąg kulturowy, obszar kulturowy, związek kulturowy, kultura, cywilizacja) przejawia się homogeniczność kultury, wewnętrzne poczucie konsensusu i zewnętrzne poczucie odrębności a dopiero jej wyjaśnienie dało by odpowiedź dotyczącą mocy i spistości tych całości. Jest to trudne o tyle, że w każdej takiej czy innej formie kulturowej przejawia się zarówno poczucie względnej całościowości i odrębności”²¹. Nie jest to tylko trudność w wy tłumaczeniu charakteru wpływu kultury na indywidualne i zbiorowe postawy oraz zachowania ludzi. Jak twierdzi M. Golka, to raczej dość częsta postać refleksji, gdyż „zdaniem wielu autorów i obserwatorów ludzkiego świata w makroskali dostrzega się dwa wzajemnie przeplatające się procesy: różnicowania i scalania”²². Metafora „globalnej wioski M. McLuhana” podkreślała tendencje integracyjne w skali makro – jak zacieranie różnic kulturowych i przenikanie się elementów różnych kultur w skali mikro – z punktu widzenia jednostki jako uczestnika tej rzeczywistości i faktu społecznego jest wręcz mało prawdopodobne. Twierdzenie to jest zbieżne ze zdaniem U. Hannerza, który twierdzi, że homogenizacja kultury jest raczej mało prawdopodobna gdy będą istnieć zabytki, muzea, monografie i historyczne rekonstrukcje w obrębie globalnej ekumeny kultury przy obywatelskim prawie do posiadania własnej kultury i kulturowej różnorodności²³.

Prasa, radio, telewizja a status sportu i sportowców

Obecność sportu w mediach ma już kilkuwiekową historię. Jak podaje Bogdan Tuszyński, pierwszym w dziejach prasowym doniesieniem o sporcie była dotycząca boksu notatka, która ukazała się w 1681 r. na łamach brytyjskiego „New Protestant Mercury” a w Hamburgu w piśmie „Patriot” w 1724 roku zamieszczono artykuł o zaletach pływania. Pierwsze na świecie czasopismo sportowe „The Sporting Magazine or Monthly Calendar of the Transactions of the Turf” zaczęło się ukazywać w Londynie w 1792 r. W kilkanaście lat później na wyspach pojawiły się działy sportowe w gazetach codziennych w 1817 roku „Morning Herald” i w 1818 roku „The Global” Przykładem rozwoju zainteresowania prasy sportem był fakt ukazania się pierwszego codziennego pisma sportowego „Sporting Life”, które ukazywało się w latach 1822-1886. Na kontynencie europejskim pierwsze pisma sportowe pojawiły się znacznie później, niż w Anglii i Stanach Zjednoczonych Ameryki. W Niemczech pi-

21 M. Golka (2010) *Imiona wielokulturowości*, Warszawa, Muza S.A., s. 31.

22 Ibidem, s. 32.

23 Cyt. za E. Wolter (2010) Homo globatus, pedagogiczno-ekologiczne implikacje dobrostanu psyche i soma. W: Z. Dziubiński, P. Rymarczyk [red.] *Kultura fizyczna i globalizacja*, Warszawa, AWF, SALOS RP; U. Hannerz (2006) Siedem argumentów na rzecz różnorodności. W: P. Sztompka, M. Kucia [red.] *Socjologia. Lektury*, Kraków, s. 715.

sma sportowe pojawiły się od 1842 roku, we Francji w 1854 roku, Szwajcarii w 1858 roku, Austrii w 1878 roku a w Finlandii i Szwecji pisma tego typu pojawiły się w 1881 roku²⁴.

Z kolei na ziemiach polskich był to założony w 1881 r. lwowski „Przewodnik Gimnastyczny”, organ tamtejszego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” był wydawany do wybuchu II wojny, tj. 1939 roku. Na przestrzeni lat 1881-1939 w Polsce ukazywało się 216 tytułów czasopism poświęconych problematyce kultury fizycznej. Trzeba jednak zaznaczyć, że w tej imponującej (ze względu na liczbę) były takie jak „Taternik” (1907r.) i „Przegląd Sportowy” (1921 r.), które ukazują się do dziś ale na tej liście znajdujemy efemerydy, które istniały niespełna rok jak np. lwowski „Wędrowiec”, czy „Goniec Teatralny i Sportowy”²⁵. Sport na łamach prasy nie sportowej w Polsce pojawił się na początku XX wieku. Jak wskazał W. Lipoński, „pierwszy względnie stały dział sportowy wprowadził w roku 1903 krakowski „Czas” a w roku 1908 warszawski tygodnik „Świat”²⁶.

Najlepszym przykładem potwierdzającym długotrwałość związków między mediami a sportem było radio. Po raz pierwszy fale radiowe zostały wykorzystane do przekazania sprawozdania z międzynarodowych regat żeglarskich w 1899 roku. Sprawozdanie to było informacją agencyjną dla amerykańskiej „Assotiated Press”.²⁷ Wadą prasowych relacji sportowych był fakt, że docierały one do odbiorcy na długo po relacjonowanym wydarzeniu. Ułomności tej pozbawiony był natomiast nowy środek masowego przekazu – radio.²⁸ Prawdziwe początki obecności sportu w eterze, jak twierdzi K.W. Jankowski, były związane z upowszechnieniem radiofonii, czyli sieci stacji nadawczych i indywidualnych odbiorników radiowych. Pierwszą audycją na żywo była transmisja z walki bokserskiej o mistrzostwo świata między Dempseyem a Carpentierem. Wydarzenie to miało miejsce w USA 2 lipca 1921 roku. Realizatorami tej historycznej transmisji byli J.A. White i jego pomocnik J.O. Smith. W ciągu niemal kilku lat amerykańskie doświadczenia radiowe przeniosły się do Europy (Niemcy 1925 r., Czechosłowacja 1926 r., W. Brytania 1927 r., Polska 1927 r.). Historyczną i pionierską transmisją sportową Polskiego Radia była relacja na żywo z zawodów mistrzostw Polski w skokach narciarskich, którą przeprowadzono 20 lutego 1927 r. w Zakopanem. Sprawozdawcą z tych zawodów była

24 B. Tuszyński (1997) Sport w środkach masowego przekazu. W: Z. Krawczyk [red.] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Kultura fizyczna, sport*, Warszawa, Instytut Kultury, s. 221-222.

25 K.W. Jankowski (1986) *Publicystyka sportowa w czasopismach społeczno-literackich*, Warszawa, s. 6.

26 W. Lipoński (1974) *Sport, Literatura, Sztuka*, Warszawa, SiT, s. 150, cyt. za K. W. Jankowski (1986) *Publicystyka sportowa w czasopismach...*, op. cit., s. 7.

27 W. Lipoński (1987) *Humanistyczna encyklopedia sportu*, Warszawa.

28 P. Rymarczyk (2010) *Kultura masowa a kultura fizyczna*. W: Z. Dziubiński Z. Krawczyk [red.] *Socjologia kultury fizycznej*, Warszawa, AWF, s. 84-95.

kobieta A. Arctówna, która debiutowała w roli sportowego sprawozdawcy radiowego na falach eteru²⁹. Jak widać nie tylko z tej analizy ale i opinii współczesnego badacza atuty radia zostały szybko dostrzeżone i sport był obecny w eterze niemal od samego początku regularnych transmisji radiowych, a więc od lat 20. minionego stulecia³⁰. Pierwsze próby bezpośredniej transmisji obrazu telewizyjnego miały miejsce w Niemczech w 1929 roku i nieco później w Wielkiej Brytanii (1930 r.) były to filmy ze specjalnie zorganizowanych na potrzeby telewizji pokazów sportowych, do nich najczęściej należały walki bokserskie. Drugim doświadczeniem, etapem w rozwoju telewizji były przekazy telewizyjne odbierane w salach publicznych. Inauguracja tego doświadczenia miała miejsce w Berlinie podczas igrzysk olimpijskich w 1936 roku. W czasie tego wydarzenia sportowego zanotowano ogromne możliwości informacyjne telewizji. Za sprawą tego środka medialnego, jeszcze bardzo prymitywnego igrzyska olimpijskie w Berlinie obejrzało 150 000 widzów. Od samego początku sport był laboratorium dla eksperymentów twórców tych przekazów. Pierwsze przekazy telewizyjne łącząc informacje z wizualizacją wydarzeń sportowych uczyniły z nich bardzo atrakcyjne widowisko, konkurencyjne do przekazu prasowego czy transmisji radiowej-oczywiście w późniejszej perspektywie czasu. Ale by ta konkurencja mogła funkcjonować potrzebny był etap trzeci w jej – medium rozwoju, tj. masowa produkcja i dystrybucja odbiorników telewizyjnych z przeznaczeniem ich do oglądania w domu. Historia telewizji pozwala stwierdzić, że jej zainteresowanie sportem datuje się w świecie od czasu pierwszych regularnych transmisji telewizyjnych: Francja 1937 r., ZSRR i USA i Japonia 1939 r. W Polsce regularny program zaczęto nadawać w latach pięćdziesiątych XX w. a pierwszą transmisją półgodzinną była walka bokserska, w której Kruża walczył z Tyczyńskim 27 lutego 1953 roku³¹.

Obecność relacji sportowych w mass mediach, a przede wszystkim w telewizji, przyczyniła się do przekształcenia samego sportu. Witold Rekowski analizując literaturę przedmiotu wskazał na zmiany, które zaszły w sporcie pod wpływem ekspansji środków masowego przekazu. Do nich zaliczył: profesjonalizację ruchu sportowego, formalizację zawodów sportowych, przesunięcie akcentu z walki sportowej na jej wynik, dramatyzację widowiska sportowego, upowszechnienie telegenicznych dyscyplin sportu, narodziny gwiazdorstwa sportowego³². By zrozumieć przyczyny i mechanizmy wspo-

29 K.W. Jankowski (1998) Wpływ mediów na współczesny model sportu. W: Z. Krawczyk, J. Kosiewicz, K. Piłat [red.] *Sport w procesie integracji europejskiej. Międzynarodowe sympozjum*, Warszawa, AWF, s. 248.

30 Cyt. Za: P. Rymarczyk (2010) *Kultura masowa a kultura fizyczna*, op. cit.; J. Goldlust (2004) Sport as entertainment: the role of mass communication. In: D. Rowe [ed.] *Critical Readings...*, op. cit., p. 43.

31 Tuszyński B. (1997) *Sport w środkach masowego przekazu*, op. cit., s. 257-258.

32 W. Rekowski (1995) *Kultura masowa a kultura fizyczna*, op. cit., s. 65.

mnianych przemian należałoby ująć je jako elementy pewnej układanki zdarzeń i zależności choćby – przyczynowo-skutkowych. Na początku tych przyczyn należałoby umieścić gwałtowne rozszerzenie widowni sportowej, jakie dokonało się za sprawą kolejnych mediów, będących stygmatem progów umasowienia: prasy, radia, telewizji, rozwoju środków i technik transmisji telewizyjnych. Radio i prasa zmieniały się w konsekwencji szukania atrakcyjnych rozwiązań podtrzymywania zainteresowania społecznego sportem przez telewizję. Poszukiwano również rozwinięcia ciekawych dla ludzi systemów rozgrywek sportowych i koncentrowanie na nich społecznego zainteresowania. Organizatorzy najważniejszych zawodów sportowych wprowadzali materialne, wysokie nagrody za wygraną w rywalizacji, stereotyp oceny wzoru osobowego sportowca (gwiazdor czy bohater?) nawiązuje do materialnego wymiaru jego sukcesu w sporcie i życiu społecznym. Profesjonalizacja sportu to także gwiazdorski wymiar roli sportowca wyczynowego, atrakcyjny dla mediów, budzący uznanie u kibiców. Taki właśnie kontrakt telewizji usidlającej sport dla celów szerokiej widowni T. Goban-Klas przed laty nazwał małżeństwem doskonałym³³. Wszystkie te okoliczności z czasem sprawiły, że pojawiły się nowe możliwości zarobkowania na sporcie, takie jak sprzedaż praw do transmisji ze sportowych imprez czy opłaty czerpane z różnego tytułu od reklamodawców. Jak podaje J. Goldlust, opłaty za transmisje radiowe z wydarzeń sportowych były pobierane już w latach 30. minionego stulecia. Czerpane z nich zyski zwiększyły się oczywiście, gdy pojawiła się telewizja i z biegiem czasu nieustannie rosły.³⁴ Tak więc, o ile za prawo do transmisji Igrzysk Olimpijskich w Rzymie w 1960 r. amerykańska telewizja zapłaciła MKOl. 390 tys. dolarów, to w przypadku Igrzysk w Sydney w 2000 r. była to już kwota 715 milionów dolarów³⁵.

Wprowadzenie technologii transmisji satelitarnych – stosowanych od igrzysk olimpijskich w Tokio w 1964 roku – umożliwiło dotarcie z bezpośrednim przekazem telewizyjnym do widzów na całym cywilizowanym świecie. Skutkiem tego rozwiązania było spektakularne rozszerzenie sportowych widowni. Mundial w RFN w 1974 r. oglądał po raz pierwszy (w takiej liczbie) miliard telewidzów, a Mundial w USA w 1994 r. już 2 miliardy³⁶. Cały program sportowych zmagani za sprawą transmisji telewizyjnych z Igrzysk Olimpijskich w Pekinie w 2008 r. obejrzało łącznie 4,7 miliarda widzów,

33 T. Goban-Klas (1994) *Małżeństwo doskonałe? Olimpiady i media w erze globalnego marketingu*. W: J. Lipiec [red.] *Logos i etos polskiego olimpizmu*. Kraków.

34 J. Goldlust (2004) Sport as entertainment: the role of mass communication. In: D. Rowe [ed.] *Critical Readings*..., op. cit., s. 43. Cyt. za P. Rymarczyk (2010) *Kultura masowa a kultura fizyczna*, op. cit.

35 M. Roche (2004) *Mega-events and media culture*..., op. cit., s. 172. Cyt. Za: P. Rymarczyk (2010) *Kultura masowa a kultura fizyczna*, op. cit.

36 B. Tuszyński (1997) *Sport w środkach masowego przekazu*, op. cit., s. 256-257.

a więc ok. 70% ludzkości globu³⁷ Komercjalizacja sportu nie musi oznaczać pozbawienia go kulturalnej i sportowej atrakcyjności oraz narodowego wymiaru. Z drugiej jednak strony w wielu krajach dochodzi do konfliktów na tle wykupywania praw do transmisji wydarzeń sportowych przez prywatne płatne telewizje. Zjawisko to spotyka się z protestami opinii publicznej i polityków głoszących, że darmowe oglądanie występów reprezentacji narodowej stanowi obywatelskie prawo.³⁸ W ramach Unii Europejskiej kwestie te zostały uregulowane prawnie i zastopowały dążenia prywatnych stacji telewizyjnych w zakupie praw do transmisji sportowych tworząc tym samym warunki do pełnego dostępu jej obywateli do największych widowisk sportowych z udziałem narodowych reprezentacji sportowych. Umiejdzynarodowienie sportowego rynku pracy (widoczne jest także w Polsce) sprawia, że narodowy charakter reprezentacji sportowych (głównie w grach zespołowych) w ocenie jej składów staje się coraz bardziej problematyczny, a współczesne medialne widowisko sportowe sprzyja również umiejdzynarodowieniu kibicowania. Jak zauważa G. Whannel, współcześni sławni sportowcy w coraz większym stopniu wiodą ponadnarodową i międzypaństwową egzystencję³⁹. Identyfikacja ze sportowcami jako reprezentantami narodu ustępuje zaś po części miejsca identyfikacji z nimi jako z gwiazdami ponadnarodowej kultury masowej, uosabiającymi nasze marzenia o konsumpcyjnym sukcesie. Choć tak naprawdę naszym zdaniem to korzenie i identyfikacja narodowa sportowców będzie kierować uwagę kibiców w stronę ich osiągnięć i sukcesów sportowych na arenie umiejdzynarodowej.

37 Record 4.7 billion Television Viewers Watched Beijing Olympic Games 2008, Cyt. za P. Rymarczyk (2010) *Kultura masowa a kultura fizyczna*, op. cit.

38 T. Miller, G. Lawrence, J. McKay, D. Rowe (2004) Sports media sans frontiers. In: D. Rowe [ed.] *Critical Readings...*, op. cit., s. 90-91.

39 G. Whannel (2002) *Media Sport Stars. Masculinities and Moralities*, London & New York, Routledge, s. 191.